

Bidrag til et symmetrisk og sociomaterielt arbejdsmiljøperspektiv

Johan Simonsen Abildgaard, Niels Christian Mossfeldt Nickelsen & Mads Bendixen

Denne artikel retter sit fokus mod begrebet 'psykosocialt arbejdsmiljø'. Sigtet er at præsentere et andet og mere nuanceret syn på psykosocialt arbejdsmiljø; sociomaterielt arbejdsmiljø, som bygger på aktør-netværk teori. Vi skitserer i artiklen tankegodset i konventionelle arbejdsmiljøtilgange og illustrerer med vignetter fra egen forskning, hvad der er det 'nye' ved en sociomateriel tilgang. Vores mål med dette bidrag er at sætte fokus på, hvordan synet på kortlægning og intervention i psykosocialt arbejdsmiljø vil kunne udvikles ved at anvende teorier inden for STS/ANT-traditionen, og derved udvide begrebet psykosocialt arbejdsmiljø til at inkludere blandt andet materielle, teknologiske og organisatoriske faktorer.

Denne artikel drøfter hvad en STS (Science and Technology Studies)-inspireret begribelse af psykosocialt arbejdsmiljø bringer med sig. Artiklen problematiserer, at arbejdsmiljøforskningen i dag er delt op i adskilte sfærer: 'fysisk arbejdsmiljø' (måling af røg, støj og møg) og 'psykosocialt¹ arbejdsmiljø' (måling af tilfredshed, indflydelse, mening og variation). Inspireret af STS-orienterede forståelser definerer og afgrænser vi det, vi kalder et sociomaterielt arbejdsmiljøperspektiv². Dette gør vi i et forsøg på for det første at gøre den snævre betegnelse 'psykosocialt arbejdsmiljø' mere åben og kontekstuel og for det andet for at komme uden om det måleparadigme, som er dominerende i arbejdsmiljøforskningen. Problemstillingen, som vores artikel søger at adressere, illustreres i følgende citat:

"I suppose it is tempting, if the only tool you have is a hammer, to treat everything as if it were a nail" (Maslow 1966, 15).

På samme måde, som verden for den med hammeren i hånden kommer til at bestå af søm, kan begrebsliggørelse af psykosocialt arbejdsmiljø som et psykologisk problem knyttet til stress og trivsel være en form for konceptuel hammer. Dette leder arbejdsmiljørådgivere til at foreslå for eksempel stresscoaching som løsning. Den slags indgriben er ikke forkert, men vi argumenterer for at arbejdsmiljøindsatser i for høj grad baserer sig på de forhåndenværende søms princip og mangler analyse. En STS-inspireret forståelse af arbejdsmiljø er interessant, idet langt flere entiteter herved inddrages i analysen. Dette leder til, argumenterer vi, et mere nuanceret billede af, hvad der udgør den lokalt oplevede realitet, som italesættes som 'arbejdsmiljøet'. På den anden side er problemet, at det komplekse billede kan gøre det uoverskueligt at afgrænse passende arbejdsmiljøindsatser. Artiklens bidrag drejer sig således om hvilke afledte konsekvenser, muligheder og faldgruber et STS-

inspireret blik på psykosocialt arbejdsmiljø bringer med sig i forhold til kortlægning og intervention i psykosocialt arbejdsmiljø.

Først definerer vi nogle centrale begreber med henblik på at afgrænse et STS-perspektiv på psykosocialt arbejdsmiljø. Herunder adresserer vi kort nogle teoretiske problematikker angående vores projekt, især i forhold til at arbejde med subjektivitet og psykologi i en ANT/STS-sammenhæng. Derefter vil vi som baggrundsforståelse give et kort rids af de teoretiske forståelser, som i nyere tid har influeret og formet feltet psykosocialt arbejdsmiljø. Hensigten er at gøre det klart, hvilke forståelser artiklen udfordrer. Endvidere drøfter vi nogle nyere udviklinger, som netop peger i retning af vores ærinde i denne artikel. På baggrund af tre vignetter fra vores egen forskning illustrerer vi, hvor vi ser forskellen mellem et symmetrisk og sociomaterielt perspektiv og traditionel arbejdsmiljøforskning. Artiklens diskussion drejer sig om, hvordan begreber som symmetri, heterogenitet, assemblage og translation kan inspirere til nye forståelser af kortlægning og intervention, og hvordan dominerende forståelser herved kan udfordres.

Science and Technology Studies

Teoretisk placerer vores bidrag sig inden for science and technology studies (STS), som søger at forstå vidensproduktion i forbindelse med videnskab og teknologi. STS udgør ikke et klart teoretisk perspektiv, men nærmere en række metodisk orienterede forståelser, som på forskellig vis lader sig inspirere af relationel filosofi og på den baggrund anskuer de studerede fænomener som situerede, distribuerede, komplekse og sociomaterielle. Vi trækker i artiklen især på begreber fra aktør netværk teori (ANT), som anses for at være et særligt fremtrædende perspektiv blandt flere i STS-tradi-

tionen. Artiklen levner ikke plads til en gennemgang af de temmelig omfattende bagvedliggende forståelser³. I det følgende præsenterer vi de, i forhold til vores ærinde, mest centrale begreber: 'symmetri', 'heterogenitet' og 'assemblage'.

Symmetri og heterogenitet

I *Laboratory Life* (Latour & Woolgar 1986) fremstilles det videnskabelige arbejde som et pillearbejde, hvor materialer, apparater, økonomi, holdninger, overbevisninger, argumenter mv. mobiliseres i en rodet proces. Den videnskabelige praksis ligner på mange måder andre kulturelle praksisser. På baggrund heraf gik Latour & Woolgar i rette med Bloor's symmetriprincip:

"Our argument is not just that facts are socially constructed. We also wish to show that the process of construction involves the use of certain devices whereby all traces of production are made extremely difficult to detect" (Latour & Woolgar 1986, 176).

Latour & Woolgar argumenterede, at når de fulgte arbejdet med at etablere videnskabelige fakta, spillede det anvendte apparatur en fremtrædende rolle. Såkaldte 'inscription devices', som transformerer materialerne til fx diagrammer og figurer, var afgørende for skabelsen af orden. Latour (1993) argumenterer senere for at samfundsvidenskab fastholder en forfejlet kantiansk subjekt-objekt dikotomi. Han mener, at det er en misforståelse at forklare det sociale ud fra teknologien, ligesom det er en misforståelse at forklare teknologien ud fra det sociale (se Orlikowski (2007) for en klargørende diskussion af dette). Med udgangspunkt i den generaliserede symmetri-doktrin, som er en mere radikal udlægning af en tidligere symmetri-doktrin fremsat inden for STS (Bloor 1991), hævder ANT-forskere at polerne natur og samfund er kon-

struktioner, der begge bør forklares (Latour 2005). Det sociale, teknologien og naturen er med andre ord co-producerede. Symmetridoktrinen kan bedst udlægges som en radikal metodologisk ambition om ikke a priori at differentiere mellem det sociale, det materielle, det humane og det non-humane. Princippet har vidtrækkende konsekvenser for sociologiske, antropologiske og socialpsykologiske studier. Implikationen for ANT-forskeren er, at denne bør undgå at tage udgangspunkt i den ene eller den anden pol og bør forkaste det kantianske skema til fordel for en historisk og etnografisk sensitiv metode, hvor aktørerne følges igennem en række translationer dvs. skift i det semiotisk-materielle netværk. Forskeren bør undgå at tvinge bestemte for-forståelser ned over det studerede felt og bør forholde sig udforskende til hvordan humane og non-humane aktanter fletter sig sammen og former sig over tid og rum (Latour 2005). Aktanter bestemmes i aktør netværk teori som alt det, som bidrager til, at noget foregår. På den måde kommer ANT-analyser til at stå for en voldsom udvidelse af det som gives opmærksomhed.

Begrebet heterogenitet refererer til den ide, at entiteter af enhver slags kan vise sig at have effekter. Når man studerer arbejdsmiljø, er det således ikke blot trivsel, sygemeldinger eller videnskabeligt producerede indsigter så som 'guldorn' eller målbare fysiske og psykiske arbejdsmiljøfaktorer, som er interessante. Snarere er det alle de entiteter som indgår i de frembringelser, som observeres.

På trods af symmetridoktrinen samler ANT-analyser sig overvejende om de netværk, der etablerer sig omkring nye teknologier (Callon 1986; Latour 1996; Law 1986; 2002; Akrich 2000; Vikkelsø 2003). I hvert fald er det hidtil ikke menneskelige tilblivelser, som karakteriserer ANT-studier. Visse af Latours tekster kan ligefrem læses

som en slags ironi rettet mod psykologiens hegemoni og, ifølge ANT, overfokusering på mennesker og psykologiske parametre (se fx Latour 2000). Når erkendelsesinteressen, som i denne artikel, samler sig om det sociomaterielle arbejdsmiljø, mener vi, der er grund til at korrigere symmetridoktrinen i retning af, at analyserne omend symmetriske og stadig med opmærksomhed rettet mod det materielle også retter blikket mod identitet og subjektivering. Netop mangel på interesse for subjektivering er da også en af Buchs væsentlige indsigelser mod ANT som grundlag for arbejdslivsstudier (2007, 84). Der eksisterer dog en række ANT-studier, som interesserer sig for subjekters tilblivelse (Højgaard & Søndergaard 2011; Law & Moser 2003; Nickelsen 2009; Star 1991; Traweek 1992). Vi vil i det følgende kort illustrere nogle af principperne, som knytter sig hertil i sammenhæng med en definition af det tredje centrale begreb, der ligger til grund for denne artikels drøftelse af et symmetrisk arbejdsmiljøperspektiv, nemlig assemblage.

Assemblage og subjektivering

Assemblage som begreb stammer oprindeligt fra billedkunst og knytter sig til kunstneriske frembringelser med flere dimensioner, eksempelvis collager. Det er taget op af Deleuze og Guattari (1988) og siden af Latour og andre. Begrebet refererer til et sted hvor diskursive formationer møder materielle praksisser. Moser og Law (1999) argumenterer for, at menneskelig tilblivelse finder sted netop gennem sådanne 'assemblager'. De interesserer sig for relationen mellem subjekt, materialitet og kompetence og studerer assemblager igennem hvilke heterogene elementer knytter sig sammen for en specifik person.

Liv er en handicappet norsk kvinde, som sidder i kørestol. Nogle assemblager er gode for Liv, for eksempel har hun på sin com-

puter installeret et skriveprogram, som hun kan styre med hagen. Selvom det tager tid, kan hun skrive. Andre assemblager er dårlige og nogle er ligefrem miskrediterende. Liv skal på et tidspunkt med toget, får vi oplyst. Hun får information fra togmyndighederne om, at en lift kan hjælpe hende ind i toget, men da toget kører ind på perronen er der ingen lift, og toget kører uden Liv. Hovedargumentet i Moser og Laws studie er, at materielle og korporeale relationer er involveret i skabelsen af det kompetente såvel som det inkompetente subjekt. Hvis assemblagen er på plads (hage, computer, skriveprogram) skabes et kompetent subjekt. Hvis assemblagen derimod svigter (tog, kørestol, perron, manglende lift), så skabes et ikke-kompetent eller miskrediteret subjekt. Denne anskuelse knytter sig i høj grad til Stars (1991) bredere blik for og kritik af standardiserede systemer og den måde hvorpå sådanne systemer risikerer at skabe 'monstre'. Argumentet er, at standarder skaber orden for dem, som har standardiserede kroppe og skaber problemer og ekskluderer dem med ikke-standardiserede kroppe. 'Det afvigende subjekt' frembringes altså i mødet mellem ikke-standardiserede kroppe og standardiserede systemer, teknologier og miljøer. Specifikke assemblager er i denne forståelse nemmere at passere for nogle end for andre, selvom hele ideen i standardiserede systemer netop er at være glat, usynlig og passabel. Inspireret heraf beskriver Nickelsen (2009) hvordan standardiserede produktionssystemer i industrien kan lede til afmægtige subjekter, som ledes helt ud af arbejdsmarkedet.

Law & Moser (2003) nuancerer senere dette perspektiv ved at præsentere ideen om en række 'assemblager' som virker ind i hinanden. Dette knytter an til en undersøgelse af ledelsen af det britiske forskningslaboratorium SERC efter mange år med tab af agens og selvtillid, blandt andet knyttet til Thatcher-regeringens beskæring af ressour-

cer. Law og Moser observerer og afgrænser fire heterogene ordninger, som er i spil i ledelsen af laboratoriet: Bureaukratisk/administrativ; entreprenør; visionær/karismatisk; og professionel (vocational). Disse ordninger udgør ikke personlige egenskaber eller dispositioner og er slet ikke absolutte. Snarere udgør de en slags 'skabeloner' (modes of ordering), som udfyldes periodisk tilbagevendende og trækker på heterogene net af diskurser. De hævder, at det som observeres kan forstås som sammenblandinger af mange samtidige skabeloner, og at disse både leder til modsigelse, kombination og inklusion. De foreslår, at ledelsen af laboratoriet er involveret i en slags gliden mellem forskellige former for subjektivitet, som knytter sig til disse 'modes of ordering' (Law & Moser 1999). Der er her tale om en slags 'subjektivering' på ledelsesniveau, og de fire 'modes of ordering' skaber på samme tid ledelsessubjekter og håb om en bedre fremtid for det prøvede laboratorium.

På lignende vis argumenterer Hernes (2010) for at beskæftige sig med meningsstrukturer som element i ANT-analyser. Han hævder, at selvom man går symmetrisk til et givent felt og har samme tilgang til de aktanter man støder på, må man forvente, at humane aktører tilskriver betydning og mening, ikke blot til andre aktører, men til hele kollektivet af aktører. Som bekendt er dette ikke muligt for materielle aktanter. Hernes fremfører derefter:

"Although ANT insists upon symmetrical treatment between human and non-human actors, however, it does not mean that asymmetry is excluded. It merely means that asymmetry is not to be taken as a starting point of analysis" (Hernes 2010, 180).

Det symmetriske princip medfører krav om at forskeren som udgangspunkt ser bort fra a priori forskelle, er åben overfor alle aktan-

ters medkonstruktion og behandler alle aktanter ud fra den samme terminologi. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at studiet kan komme frem til, at forskellige aktanter optræder på forskellige måder. ANT fastholder blot, at 'agency' skal ses som distribueret ud i en assemblage og ikke som iboende i humane kroppe. Hvor det i laboratoriestudierne i 1970'erne var 'inscription devices', som trådte frem, er det i andre sammenhænge sociale, kulturelle eller psykologiske forhold, som træder frem.

"Given that a guiding principle of ANT studies is to follow the work of actors assembling seemingly disparate and heterogeneous entities into intelligible assemblies (Latour 2005), it should not compromise ANT principles to grant human actors the capacity for relating their work to wider meaning structures, and not limit it to the meaning of singular connections" (Hernes 2010, 180).

Vi anvender således Moser & Law (1999; 2003); Star (1991) og Hernes (2010) til at argumentere for en nuancering og præcisering af symmetriprincippet, således at dette også omfatter og muliggør begrebsliggørelse af menneskelig tilblivelse. Denne diskussion og problemstilling er dog ingeniørlunde ny i ANT. Allerede for 20 år siden i forbindelse med den såkaldte 'chicken debate' kritiserede Collins og Yearley (1992, 322), at den radikale udlægning af symmetridoktrinen indebærer en u hensigtsmæssig menneskeliggørelse af ting og en tingsliggørelse af mennesker. For dem var det det samme som, at ANT fratager mennesker deres særlige egenskaber og betydning. Latour re- sponderede på denne kritik ved at referere til det han kaldte 'en middelgrund' mellem det Cartesianske 'ego cogito' og 'res extensa':

"By holding the mediation we do not miss the essential parts – what happens in the

mind of the scientist 'in there' and what is the real stuff of the world 'out there'. On the contrary, by concentrating on the trivial aspects of the cooking of science, we may also end up accounting for its two vanishing points, res and cogito" (Latour 1996, 3).

ANT og symmetridoktrinen gør det, som det er illustreret her, teoretisk muligt at stille skarpt på det Latour (1998) kalder 'personmaking' som en uadskillelig del af objekters og subjekters samtidige og gensidige tilblivelse. Det er for os at se højst relevant at betragte psykologiske fænomener, realiteter og lokale sandheder, som noget der bliver til og tildeles assemblageeffekter. Altså ikke blot som produkt af samfundsmæssige diskurser, ej heller som effekt af mere eller mindre rationel positionering i allerede eksisterende diskurser (Davies & Harré 1990), men multipelt og gensidigt interagerende via heterogene netværk og delvise forbindelser. Vores ærinde er altså at udvide, nuancere og tilrette symmetri- en, således at den også kan begrebsliggøre subjektivering og vi ikke vender tilbage til en antropocentrisk tilgang. Før vi vender os mod vores empiriske eksempler og en nærmere diskussion af ANT's betydning for psykosocialt arbejdsmiljø, finder vi det nødvendigt med en kort gennemgang af de paradigmer, som hidtil har været dominerende i tilknytning til begrebet psykosocialt arbejdsmiljø i Danmark.

Psykosocialt arbejdsmiljø

Begrebet 'psykosocialt arbejdsmiljø' har rødder i forskellige videnskabelige paradigmer og trækker også på forskellige discipliner (socialpsykologi, psykoanalyse, sociologi, biologi). Med forskelligt udgangspunkt har især to skoledannelser været toneangivende. Den ene er den sociotekniske skole (Dartington 2010; Trist & Bamforth 1951).

en anden er stressforskningen, som bygger videre på Hans Selyes ideer om generaliseret stressrespons (Selye 1950).

Den sociotekniske skole udgør det hidtil mest omfattende forsøg på at integrere målrationelle intentioner med psykologisk tilfredshed. Eric Miller og Albert Kenneth Rice udgav i 1967 bogen *Systems of Organization* (Miller & Rice 1967). De formulerer et åbent systemperspektiv ved at samtænke inspirationer fra gruppeanalyse (Bion 1961) og systemteori (Bertalanffy 1975). Intentionen er at fremskrive en teori om arbejdsorganisation forstået som gruppedynamik mellem grupper i organisationer. De interesserer sig i særlig grad for sammenstillingen af socialitet og teknologi:

"The concept of socio-technical system arose from the consideration that any production system requires both a technological organization, equipment and process layout, and a work organization....The technological demands place limits on the type of work organization possible, but a work organization has social and psychological properties of its own that are independent of technology" (Rice 1958, 4).

Ambitionen er at integrere arbejdsorganisationen med teknologien, og man vil optimere tilfredshed og produktivitet samtidigt. Flere af de skandinaviske industriforsøg, for eksempel på Volvo-fabrikkerne i 1970'erne med fokus på arbejdsgrupper og varierede opgaver, udgør særskilte kapitler i den hidtil mest ambitiøse samling af perspektivet: *The Social Psychology of Organizations* (Katz & Kahn 1978). En central antagelse i den sociotekniske skole er, at inddragelse er en nødvendighed for at få tilfredse og produktive medarbejdere. Et af de mest citerede eksempler på en socioteknisk intervention var udvidelsen af sektionerne i en britisk mine (Trist & Bamforth 1951), som både ledte

til effektivitet og tilfredshed. Interessen i den sociotekniske skole samler sig altså om at tilvejebringe et hensigtsmæssigt sammenfald, det vil sige et sammenfald som organisationsdeltagerne accepterer mellem organisationens teknisk-rationelle og psyko-sociale sider omtalt som 'sentient boundaries'. Perspektivet fokuserer også på at forstå de forstyrrelser af den primære opgave, som opstår ved aktivitet hen over organisationens grænser. Der er således tale om en slags domæneopdelt forståelse i særlige teknologiske og sociale sfærer, hvor demokrati, indflydelse og variation ses som redskaber til at opnå tilfredshed og effektivitet. I dag har den sociotekniske skole ikke den samme dominerende plads som den havde i 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne. Aspekter af denne forskningstradition har dog fortsat indflydelse i arbejdsmiljøforskningen, hvor man gennem partcipatoriske tiltag har søgt at forbedre arbejdsvilkår og mindske stress. En gennemgang af de nutidige større europæiske metoder til forbedring af det psykosociale arbejdsmiljø i virksomheder viser, at eksempelvis kommunikation til medarbejdere, medarbejderinddragelse og opbygningen af gode samarbejdsrelationer stadig står som gennemgående elementer i alle metoder (Nielsen m.fl. 2010).

Et andet paradigme er stressforskningsparadigmet, som overordnet bygger på biologen Hans Selyes opdagelse af at forskellige stressorer, som han udsatte mus for, havde en ensartet negativ påvirkning på deres helbred (Selye 1950). Denne funktion er blevet kaldt 'general adaptation syndrome' og lægger grunden for en videre undersøgelse af hvilke forhold, som forårsager stress. Flere elementer er centrale for forståelsen af den nuværende konceptualisering af stress. Den kognitivt psykologiske coping-tradition (Lazarus & Folkman 1984) kan betragtes som et eksempel på, hvordan håndtering af blandt andet psykosocialt arbejdsmiljø

betragtes som et specifikt psykologisk projekt. Her er det den kognitive respons, der ses som stressfremkaldende, og ideen er, at man med en passende coping-strategi kan reducere belastningen. En anden tradition, som har sit udspring i stresstænkningen, er arbejdet med at konstruere modeller, som forklarer sammenhængen mellem arbejds-vilkår og stress.

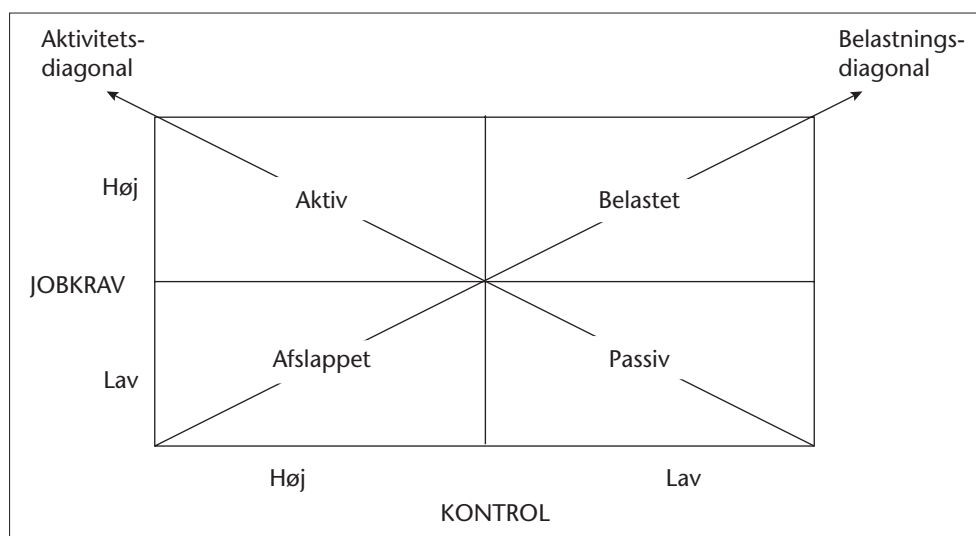
Især Karaseks 'demand/control model' (Karasek 1979; Karasek & Theorell 1990) anvendes bredt som udgangspunkt for begrebsliggørelse af psykosocialt arbejdsmiljø (Agervold 1998; Graversgård 1998; Wegman & Hogstedt 2007). Modellen opererer i sin oprindelige form med to aspekter af jobs, nemlig krav og kontrol (se figur 1), og er senere blevet udvidet med socialstøtte-dimensionen (Karasek & Theorell 1990).

Det, som har gjort denne model populær, er dels den normative overskuelighed, og dels det insisterende og opmærksomhedskrævende argument at stress forstået som effekt af høje krav og begrænset kontrol kan lede til hjerte/karlidelser. Modellen er i sin oprindelige form tænkt som et argument for mere aktive, lærerige og sundheds-

fremmende jobs. Denne del af teorien bag krav-kontrol-modellen bygger blandt andet på de svenske erfaringer med demokratiserede arbejdspladser og den sociotekniske skoles argumenter for at medbestemmelse og produktivitet hænger sammen (ibid.). Dog nævnes denne del af Karasek og Theorells projekt ikke når Van der Doef & Maes i en opsummerende artikel kigger tilbage på 20 år med krav-kontrol-modellen (Van der Doef & Maes 1999). Krav-kontrol-modellen kommer således til at fremstå som to generiske dimensioner, hvor påstanden er, at netop disse udgør de mest centrale aspekter i forståelsen af psykologiske belastninger i arbejdslivet. Senere tilføjes en social-støtte-dimension og modellen udgøres derefter af 3 generiske dimensioner (Agervold 1998).

Udbredelsen af denne model afspejles blandt andet i teorivalget i arbejdstilsynets *håndbog om psykisk arbejdsmiljø* (Arbejdstilsynet 2003) og skalavalget i det meget udbredte 'tredækker'-spørgeskema fra Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø (Kristensen 2002; Pejtersen m.fl. 2010). Især tredækker-spørgeskemaet bygger dog også på andre modeller såsom vitamin mo-

Figur 1. Krav-kontrol-modellen (Karasek & Theorell 1990)



dellen (Warr 1987), 'effort reward imbalance' modellen (Siegrist 2002) samt forskellige coping tilgange, eksempelvis 'sense of coherence' (Antonovsky 1987). Samlende for alle disse tilgange er, at de fremhæver universelle konstrukter, som antages at være særligt vigtige for det psykologiske velbefindende, uanset jobtype eller virksomhed. Denne universalitet muliggør sammenligninger mellem afdelinger, virksomheder og brancher og skjuler derved samtidig, at det ikke er de samme ting, som er vigtige i alle jobs. En i dansk sammenhæng udbredt videreudvikling og nuancering af tankegangen bag krav-kontrol-modellen er Tage Søndergaard Kristensens '6 guldkorn': Indflydelse, mening i arbejdet, forudsigelighed, social støtte, belønning, passende krav (Iversen m.fl. 2002). Her er der således 6 generiske parametre, som alle regnes for særligt centrale i forhold til at afgøre, om et job er skadeligt for arbejdstageren. Om end dette udgør en bredere samling begreber end krav-kontrol-modellen og derved dækker et væsentligt bredere felt af egenskaber ved jobs, så er der stadig tale om en konceptualisering, hvor man har fokus på netop disse 6 parametre og de relativt fastlagte belastninger/berigelser, de leder til (se figur 2).

Vi kan opsummerende konstatere, at der

eksisterer forskellige forståelser og modeller for, hvad psykosocialt arbejdsmiljø drejer sig om. De stressbaserede tilgange står stærkt i dansk sammenhæng og det går igen, at de dominerende modeller opererer med prædefinerede universelle positive aspekter ved arbejdet (kontrol, udvikling, mening, demokrati) og negative aspekter (krav, stress, udbrændthed, manglende medbestemmelse), som man henholdsvis ønsker at fremme og forebygge. Som det fremgår, er der tale om temmelig snævre standarder for hvordan det psykosociale arbejdsmiljø begrebsliggøres, og dermed også for hvordan der måles og sættes ind. Konsekvenserne af dette er, at det 'psykosociale arbejdsmiljø' konstrueres som et felt bestående af almengyldige forhold. Dermed overses eller ignoreres ikke-standardiserbare problemer og effekter.

Vi mener, at eksisterende ideer knyttet til det psykosociale arbejdsmiljø med fordel kan lade sig inspirere af den sensitivitet og åbenhed overfor det studerede felt, som karakteriserer symmetriske tilgange. I det følgende beskriver vi først nogle positioner inden for forskning i psykosocialt arbejdsmiljø, som har vundet indpas de seneste år, og som i forhold til artiklens projekt kan ses som mellemstationer hen imod en symmetrisk og sociomateriel arbejdsmiljøforståelse.

Figur 2. De 6 guldkorn (Hasle m.fl. 2008)

Belastende effekt	Psykisk arbejdsmiljødimension	Berigende effekt
Magtesløshed, hjælpeløshed	Indflydelse	Handlekompetence, ansvarlighed
Ensomhed, isolation	Social støtte	Social forankring og integration
Fremmedgørelse, normløshed	Mening	Følelse af mening og sammenhæng
Usikkerhed, uvished	Forudsigelighed	Tryghed og sikkerhed
Frustration, værdiløshed	Belønning	Personlig værdighed og følelse af værdi
For høje: Stress For lave: Apati	Krav	Personlig udvikling og vækst

Nyere strømninger i forståelsen af psykosocialt arbejdsmiljø

Der er flere tendenser i arbejdsmiljøforskningen, som vi mener peger i retning af symmetri, dog med et andet udgangspunkt. Vi vil beskrive to eksempler og fremhæve de ligheder og forskelle vi ser i forhold til denne artikel. Det ene er Norbert Semmers 'Stress as Offence to Self' (SOS) teori (Semmer m.fl. 2007). Han argumenterer for, at man i stedet for at kortlægge standardiserede parametre bør undersøge hvad medarbejdere oplever som belastende, og hvilken betydning disse belastninger tillægges. Belastende stressorer, der opleves som illegitime, har ifølge denne teori karakter af krænkelse af selvet. Semmers definition på krænkelse er væsentligt bredere end for eksempel 'mobning' og 'vold'. Mindre organisatoriske og materielle krænkelse som mødekadencer uden tydeligt formål, kolleger som ikke overholder deadlines, irriterende maskiner og redskaber, som ikke udskiftes, kategoriseres også som potentielle krænkelse af selvet. Ifølge Semmer er det ikke nødvendigvis belastende, at en butiksassistent står ved en varm printer hele dagen, men at lederen dagligt går forbi og overser det (Semmer 2007). Belastninger anses således for at være et subjektivt forhold og ikke almenlydige parametre. Set i forhold til krav-kontrol-modellen er det således i SOS-perspektivet langt mere åbent hvad det er, der belaster. I stedet for at spørge til fastlagte fænomener (krav, kontrol, indflydelse, mobning, belønning), må man spørge til, om der er elementer i arbejdet, som opleves krænkende eller belastende. Det medfører altså en væsentlig forøgelse af kompleksiteten, men også en mulighed for mere specifikke vurderinger. Denne distinktion er ifølge Semmer m.fl. (2007) kernen i kortlægning af arbejdsforhold, eftersom et universalistisk syn på be-

lastninger uretmæssigt patologiserer mange arbejdsforhold:

"To the extent that they make sense, to the extent they are perceived as legitimate – and this implies: to the extent that they do not threaten the self permanently –, many stressful experiences are likely to be accepted, and often mastered, sometimes to an astonishing degree." (Semmer m.fl. 2007).

En anden bro mellem konventionelle begrebsliggørelser af psykosocialt arbejdsmiljø og en STS-inspireret arbejdsmiljøforståelse findes i bogen *Arbejdets kerne* (Sørensen m.fl. 2008). Denne bog er et produkt af VIPS forskningsprojektet⁴. Her beskrives eksempler på betydningen af både de klassiske arbejdsmiljøparametre (bl.a. Tage Søndergaard Kristensens 6 guldkorn), såvel som hvordan produktionsmæssige faktorer påvirker det psykosociale arbejdsmiljø. I to cases nævnes vigtigheden af at håndtere forhold, som i det sociomaterielle vokabular knytter sig til begrebet assemblage.

I det ene eksempel (Cateringen) kommer det frem under arbejdsmiljøkortlægningen, at de ansatte blandt andet savner en mere stabil ovn og i et andet (Trykkeriet), at trykkerimedarbejdere har problemer med maskinel, som giver dem en oplevelse af at være ude af stand til at levere deres varer. Disse problematikker har konsekvenser for medarbejdernes oplevelse af at kunne levere kvalitetsprodukter og bliver samtidig kædet sammen med manglende ledelsesopbakning (via manglende vilje til at udskifte til mere driftssikkert udstyr). Maskinen bliver således et element, som kæder ledelse, medarbejdere og produktion sammen. Udfaldet bliver, at man i Cateringen udskifter ovnen, mens trykkerimedarbejderne må beholde deres problematiske udstyr. Resultatet er, at der ses fremgang i det psykosociale arbejdsmiljø blandt cateringmedarbejderne, men

ikke blandt trykkerimedarbejderne. I bogen udlægges dette blandt andet som et eksempel på opbyggelse af social kapital (Sørensen m.fl. 2008). Denne slutning udbygges, når de i projektets konkluderende anbefalinger råder til at: *"Det gode arbejdsmiljø skal genopfindes"* (Sørensen m.fl. 2008, 226), altså en løbende genopdagelse af, hvad arbejdsmiljø er på virksomheden og hvordan det skal håndteres. De er endvidere også meget opmærksomme på det store arbejde, der ligger i at få denne slags forhold ændret, og at mange elementer i virksomhedens drift kan besværliggøre en kontinuerlig arbejdsmiljøindsats.

Selvom vi ser positivt på den forandring af arbejdsmiljøforskningen, som disse eksempler illustrerer, ser vi et behov for at gå videre i bruddet med traditionelle begrebsliggørelser af arbejdsmiljø. Det brud, vi med både Semmer m.fl. og Sørensen m.fl. argumenterer for her, drejer sig om deres opfattelse af hvad der konstituerer det psykosociale arbejdsmiljø. Vi argumenterer for en større løsrivelse fra den herskende arbejdsmiljøtænkning, der, som allerede nævnt, især samler sig om den psykologisk orienterede stressforskning, socioteknikken og det spørgeskemabaserede måleparadigme. Ved i stedet at betragte psykosocialt arbejdsmiljø som en distribueret, lokalt frembragt effekt af assembler, dvs. sammenstillinger af tid, rum, humane og non-humane aktanter tilbydes en mere nuanceret, kontekstspecifik og dermed nyttig optik end den optik de hidtidige generiske arbejdsmiljøparadigmer har tilbudt.

Tre illustrationer

Vi vil nu gennem vignetter fra vores forskning illustrere, hvordan vi mener man kan anvende de ovenfor beskrevne ANT-begreber som en forståelsesramme for bevægelsen fra psykosocialt til sociomaterielt ar-

bejdsmiljø, samt drøfte hvilke muligheder dette brud leder til.

1. Postomdelere og sne

I et igangværende interventionsforskningsprojekt i forhold til arbejdsmiljø blandt distributionsmedarbejdere i Post Danmark⁵ har man anvendt en interviewbaseret åben kortlægningsstrategi kaldet 'cognitive mapping' (Harris m.fl. 2002; McDonald m.fl. 2004). I metoden afsøges både positive og negative forhold, årsagerne til disse forhold samt hvordan problemer håndteres, eller positive faktorer søges forøget. Hvert udsagn, dvs. hvert oplevet problem, ressource, nuværende eller tænkt indsats, bliver skrevet på post-it's. På et stort ark papir bliver disse post-it's koblet sammen, så sedler om samme problem sættes sammen, og løsninger som omhandler bestemte problemer sættes på disse. Herefter tegnes pile mellem de samlinger af post-it's, som påvirker hinanden eller på anden måde er relaterede (eksempelvis når en ressource afbøder en problematik, når løsninger på et problem forværrer et andet problem, når samme løsning kunne iværksættes overfor flere problemer etc.). I løbet af interviewet genereres således et komplekst associationskort over hvilke sociale, organisatoriske, materielle osv. elementer, som påvirker medarbejdernes trivsel.

Disse associationskort bliver løbende gennem interviewet valideret af respondenter, hvorved faren for at forskeren presser respondentens oplevelser ned i sit begrebsapparat bliver minimeret (Daniels m.fl. 1995). En central del af 'cognitive mapping' er at sikre, at respondentens fortolkning af relationen mellem de forskellige begreber, som er afdækket under interviewet, bliver bibeholdt. Derved muliggøres sammenligning, ikke blot af forekomsten af relevante begreber, men også forekomsten og karakteren af forskellige typer relationer.

Interviewet giver således et billede af hvilke aktanter, postomdeleren oplever påvirker ham/hende, hvilken effekt påvirkningen har, samt hvilke andre aktanter som modererer påvirkningen. Resultatet af mere end 30 af disse interview, var en afdækning af en stor og heterogen mængde arbejdsforhold, dette på trods af at samtlige omdelere havde samme arbejdsopgaver, hvor den eneste variation var om de kørte i bil eller på cykel. I størstedelen af interviewene blev store snemængder nævnt som et væsentligt negativt element af deres arbejde. Dette var ikke overraskende, da interviewene blev gennemført i marts 2010 efter en lang og hård vinter, men deres forklaringer på hvorfor sneen var belastende var derimod øjenåbnende. Her fik vi en hel vifte af forskellige forklaringer, som involverede et utal af forskellige aktanter: Det skabte overarbejde, det gav sure kunder, det var problematisk i forhold til den faglige stolthed med at få posten ud, det skabte konflikter mellem dem som ville have posten ud på trods af manglende snerydning, det øgede risikoen for at falde og komme til skade, det gjorde en mentalt udmattet at køre i glat føre hele dagen. Med en sådan liste af effekter bliver det klart at 'sne' ikke kun hører hjemme i et fysisk arbejdsmiljødomæne, men derimod bliver vævet sammen med faktorer som faglig stolthed, normer, mening i arbejdet, produktivitet og sikkerhed. Eksemplet demonstrerer hvor svært det er at sætte grænser mellem det psykosociale og det fysiske arbejdsmiljø, og at man er nødt til at beskrive det heterogene netværk for at forstå hvordan arbejdsmiljøet opleves. Psykosocialt arbejdsmiljø forstået som et produkt af komplekse og hybride relationer bliver i meget begrænset omfang indfanget af de eksisterende arbejdsmiljømåleværktøjer (eksempelvis spørgeskemaer og tjeklister), hvorfor vi mener der er et behov for at supplere med åbne metoder som cognitive

mapping. I Tidsskrift for Arbejdsliv har den foto- og dialogbaserede 'snap-log' tidligere været beskrevet. Denne metode er et andet eksempel på en lignende åben kortlægning (Bramming m.fl. 2009).

2. Spiseroboter i handikappleje

Sneeksemplet er ikke enestående. Et igangværende forskningsprojekt om arbejdsmiljø og spiseroboter i pleje af alvorligt handikappede med f.eks. spastiske lammelser og dissemineret sklerose kan belyse robotternes medkonstruktion af plejernes arbejdsmiljø. Forskningsprojektet har vist, at spiseroboterne vedligeholder og stabiliserer bestemte strukturer og forbindelser mellem aktanter i de institutioner, hvor de introduceres. Problemet med traditionelle arbejdsmiljøforståelser er at der ikke tilbydes opmærksomhed til teknologien, og at man således insisterer på, at kun mennesker besidder 'agency'. Analysen af spiseroboterne og arbejdsmiljøet viser, at spiserobotten i høj grad er en aktant. Men målet i et symmetrisk perspektiv er ikke blot at finde ud af, om spiserobotten er god eller dårlig for den ene eller den anden borger, plejer eller pårørende. Målet er snarere at beskrive og forstå de nye manøvrer og anledninger, hvorved humane og non-humane aktører forbindes, og måden hvorpå dette sætter nye dagsordener, introducerer nye grænser mellem borgere og plejere og udfordrer vaner og rutiner, og derved måske leder til helt nye typer af konflikter. I analysen er det også interessant at medtænke, hvordan sammenstillingen af robot, borger og plejer relaterer sig til overordnede politisk-ledelsesmæssige mål knyttet til arbejdskraftbesparelse og for eksempel plejef professionelle mål om fleksibilitet og autonomi. Ikke mindst er det interessant, hvordan introduktionen af spiserobotten imødekommer stærke ønsker hos borgeren om at kunne spise uden at blive madet, og således

rejser håb om tilegnelse af nogle meget værdifulde kompetencer. Denne form for undersøgelse stiler altså efter at observere og analysere symmetrisk og se åbent og bredt på hvilke aktanter, der betyder noget for oplevelsen af arbejdsmiljøet.

3. Personforflytning i ældreplejen

Et andet eksempel fra plejesektoren er et interventionsprojekt med sigte på at forbedre arbejdsmiljøet i otte danske plejehjem⁶. Her skulle et udsnit af personalet definere hvilke arbejdsmiljøproblemer, der er væsentlige og mulige at løse samt kategorisere dem (fysisk, psykisk, kemisk eller sikkerhedsmæssigt). På et plejehjem besluttede man at løse et fysisk arbejdsmiljøproblem omhandlende personforflytning og tunge løft. Da man leder efter årsagen til problemet, fører det til overraskende arenaer såsom kommunale politikker og standarder, intercom-systemer til at kalde hjælp fra kolleger, ledelsesretningslinjer, kollegiale normer og implicitte forventninger fra borgere og kolleger om hvor selvstændig man bør være som SOSU-assistent/hjælper. I dette eksempel blev arbejdsmiljøindsatsen besværliggjort af forventningen om problemets situering i én modalitet. Når arbejdsgruppen gravede efter årsagen til problemerne omkring personforflytning, gravede de så at sige ikke ned til årsagen, men derimod hen til andre problemer. Her mener vi, at det kan være fordelagtigt at betragte personforflytningen som en assemblage, altså et heterogent netværk. Sådanne assemblager bliver både stabile, men også svære at ændre, da de består af sammenvævninger af forskellige aktører (sociale, økonomiske, materielle, begrebslige etc.). Callon (1991) beskriver hvordan teknoøkonomiske netværk netop tager denne karakter, men også hvordan stigende forbundenhed og heterogenitet ofte medfører en øget irreversibilitet.

Latour (1999) understreger den kom-

pleksitet, der ligger i netværksbegrebets rhizomatiske karakter (Deleuze & Guattari 1988). Han betoner i den forbindelse netværkets a-hierarkiske, a-lineære organisering, hvilket set i forhold til eksemplet med personforflytning understreger det umulige i at adskille elementerne, finde årsagerne eller komme til bunds i problematikkerne (Brown & Stenner 2009). Denne rhizomatiske karakter fremtræder ofte når man, som i de nævnte eksempler, forsøger at påvirke den etablerede praksis.

Med disse eksempler har vi villet illustrere, at det er problematisk at anskue det psykosociale arbejdsmiljø som et isoleret og afgrænset fænomen. Som alternativ forståelsesramme har vi foreslået en symmetrisk sociomateriel tilgang. Vi vil nu diskutere, hvilke implikationer dette perspektivskifte har.

Diskussion

Konsekvenserne ved at skifte perspektiv fra generiske parametre til et symmetrisk og sociomaterielt perspektiv på arbejdsmiljø er omfattende. For at undgå at mudre vores ærinde har vi i denne sammenhæng valgt at begrænse diskussionen til implikationerne heraf for arbejdsmiljømæssig intervention og kortlægning.

Kortlægning er et centralt begreb inden for psykosocialt arbejdsmiljø. Det anvendes både i forhold til planlagte arbejdsmiljøinterventioner (Nielsen m.fl. 2008) og den løbende vurdering og håndtering af psykosocialt arbejdsmiljø (Arbejdstilsynet 2003). Når man arbejder ud fra et sociomaterielt perspektiv er selve begrebet *kortlægning* problematisk, hvilket italesættelsen af *trivselsmålinger* også er. Disse sproglige metaforer har en finit karakter (at man når frem til ét kort eller én måling), som vi ønsker at udfordre⁷. En alternativ tilgang til undersøgelser af psykosocialt arbejdsmiljø er at tage

udgangspunkt i Latours ide om bevægelse fra 'sociology of the social' mod en 'sociology of associations' (Latour 2005). Dette vil i forhold til undersøgelser af arbejdsmiljø betyde afdækning af forbindelser (associations). En sådan kortlægning kan dreje sig om, hvordan aktører forbinder sig, skaber relationer og derved påvirker effektivitet og stabilitet. Det er en eksplorativ undersøgelsesform, hvor man leder efter hvilke relationer, der producerer givne trivselsvirkeligheder på netop den givne arbejdsplads. Opmærksomheden på forbindelser er altså ikke noget som forsimples arbejdet med arbejdsmiljø, men det giver mulighed for, at man kan arbejde med områder, som enten ville blive overset eller kunne blive til en endeløs søgen efter årsagen, når der måske snarere er tale om et stort kompleks af sammensatte problematikker. Kortlægning må i og med ANT's fokus på performativitet ses ikke bare som ladet, men også som selvopfyldende. Der ligger i valg af fokus og metode en vægtning, som identificerer, fremhæver og favoriserer nogle aspekter ved det arbejdsmiljømæssige landskab frem for andre.

Intervention er i arbejdsmiljømæssig sammenhæng en paraplybetegnelse for de (hovedsageligt) planlagte indsatser som iværksættes for at forbedre trivsel. I et sociomaterielt perspektiv betragter man kortlægninger, rapporter, grafer, anbefalinger, handleplaner og lignende, ikke blot som redskaber til at blotlægge virkeligheden, men som aktanter der har deres eget liv og påvirker andre aktanter. Disse udgør således interventioner i sig selv. Alle arbejdsmiljøundersøgelser rummer i dette perspektiv et performativt element, idet de udsiger noget om arbejdsmiljøet. Disse udsigelser indgår straks i den assemblage, som leder til bestemte oplevelser af samarbejde, trivsel, ensformighed, udviklingsmuligheder etc. Med andre ord: En undersøgelse bidra-

ger til at producere en virkelighed, som er i overensstemmelse med dens normativitet og metode.

Blandt andet på dette grundlag har en række ANT-forskere taget afstand fra den plan-rationelle dissemineringsmodel. I stedet argumenterer Latour (1986) for en translationsmodel, hvor pointen er, at alle forsøg på at ændre sociale systemer består i en stor mængde fodarbejde, forhandling og overtalelse. Denne serie af forhandlinger er usikre, træge og har karakter af en kæde af oversættelser, tilpasninger og kampe. Informeret heraf peger Vikkelsø (2007) på de problemer, der som forsker eller professionel ligger i at blive inviteret ind i denne kamp af en af parterne med henblik på at nedbryde en anden parts modstand. Hun peger på at analyser, rapporter, bøger og for eksempel executive summaries kan have effekter på linje med intenderede interventioner. Vikkelsø peger således på, at beskrivelse af et felt udgør en intervention, og at man via beskrivelse og skriftlighed som forsker og arbejdsmiljøprofessionel kan undgå at rode sig unødigt ind i politiske kampe. På lignende måde sonder Bruun Jensen (2007) mellem intervention som en nødvendig og uadskillelig del af det man gør som forsker og arbejdsmiljøprofessionel og at intervenere 'med vilje'. Pointen er, som allerede nævnt, at det har effekt for eksempel at kortlægge arbejdsmiljøet uanset om man ønsker at intervenere eller ej. Derfor må man først og fremmest gøre sig klart hvad man ønsker at opnå som arbejdsmiljøprofessionel, og ikke mindst hvilke deltagere i feltet interventionen svækker og hvem den styrker? Man må sortere i de tilknytninger man står overfor. Når man anskuer intervention i et sociomaterielt perspektiv, er det således både det performative element og det hybride og symmetriske blik, der gør det klart, at ambitioner om at forbedre det psykosociale arbejdsmiljø dels sker på et meget normativt grundlag, dels sker i en meget

kompleks virkelighed. I denne komplekse virkelighed kan man som arbejdsmiljøprofessionel aldrig fuldstændigt overskue effekterne af de indsatser, man tilvejebringer. Nickelsen (2009) peger på, at man som forsker/arbejdsmiljøprofessionel træder ind i et hybridt politisk felt, hvor man står overfor en række interesser, og således er der ofte mange parter, som har en potentiel interesse i at alliere sig med den arbejdsmiljøprofessionelle og at få denne til at arbejde for sig. Således mener Nickelsen, at intervention er forbundet med en række forførelser. Disse forførelser drejer sig om at definere, hvad det er for en opgave, der arbejdes på og forsøg på at lede projektet i interessebestemte retninger. Czarniawska (2001) beskriver noget lignende. Som konstruktionist, hævder hun, kan det være vanskeligt at være hjælpsom i praksis, idet dette bevægelige og nuancerede videnskabsteoretiske blik sommetider står overfor en magtfuld præsentationslogik i feltet, hvor stærke kræfter står overfor hinanden og meget er på spil.

Som disse studier på forskellig vis peger på, er det med analytiske begreber som symmetri, heterogenitet og assemblager i sagens natur svært at finde problemernes kerne. Snarere må den arbejdsmiljøprofessionelle træde ind i det hybride felt og gøre sig til talsmand for arbejdsmiljøet. Dette hænger sammen med, at arbejdsmiljøforhold er relateret til helt andre aspekter af organisationen som for eksempel politik, produktion, ledelse, lovgivning og normer. Samtidig hermed bliver det tydeligt, hvorfor det har begrænset værdi at intervenere over for et isoleret psykosocialt arbejdsmiljøproblem. Hvis man snævert fastholder et arbejdsmiljøfokus, overser man hvordan andre forhold medvirker til givne arbejdsmiljøproblemer (jf. personforflytningseksemplet). Derfor drejer interventioner, set i et symmetrisk arbejdsmiljøperspektiv, sig om løbende at indrullere medarbejdere, le-

dere og andre aktører i et arbejdsmiljøapparat, dvs. det assemblage, som medkonstruerer en bestemt arbejdsmiljøvirkelighed.

Det symmetriske og sociomaterielle blik på arbejdsmiljø vi har præsenteret og diskuteret i artiklen implicerer altså en række ting: Det skulle gerne fremgå klart nu, at der er forskel på at anskue arbejdsmiljøinterventioner fra et symmetrisk perspektiv og at anskue disse fra et mere traditionelt perspektiv, hvor almene forhold som stress, krav, belastninger, støtte og guldkorn står centralt. Det symmetriske perspektiv er umiddelbart mindre normativt; der er mere fokus på metoders og teoriers performativitet; der er mere erkendelse af problemstillingens kompleksitet og på materialitet og der er mere fokus på den mængde fodarbejde, som kræves for at få forandringer til at ske.

Det afgørende i et praktisk perspektiv er dog interventionens evne til indrullering og mobilisering af allierede. Interventionsmetodens succes afhænger af, om den formår at skabe allierede og indrullere disse aktanter. Det vil i praksis sige at tage afsæt i det, deltagerne finder vigtigt (Bendixen 2012). Afgørende er det også, om interventionen som aktant får bundet sig op på andre aktanter. Arbejdsmiljøinterventioner i et symmetrisk og sociomaterielt perspektiv kan således ses som en kompleks kamp om positioner og effekter. Ligesom i Callons (1986) efterhånden klassiske og illustrative analyse af en gruppe marinebiologers bestræbelse på at genetablere forekomsten af kammuslinger i St. Brieuc, kan en intervention med det mål at producere bedre arbejdsmiljø anskues som en lang række højst usikre translationer og forhandlinger. Denne måde at anskue intervention understreger vigtigheden af, at nogle vil noget med arbejdsmiljøet og sætter spot på det krævende og skrøbelige overtalelsesarbejde, som er nødvendigt for at stabilisere arbejdsmiljøet; skabe opbakning, momentum og effekt.

Konklusion

Vi har gennem artiklen argumenteret for nødvendigheden af et sociomaterielt perspektiv på arbejdsmiljø. For det første har dette perspektiv praktisk relevans, fordi måden hvorpå man teoretiserer og begrebsligger arbejdsmiljø er afgørende for, hvilke muligheder man ser for at intervenere og kortlægge arbejdsmiljøet. For det andet fordi vi mener, at der er brug for at revitalisere arbejdsmiljøbegrebet i retning af mere komplekse forståelser, som i højere grad inddrager det levede liv, organisering, magt, tid, rum og materialitet. Artiklen skal, som titlen peger på, læses som et bidrag til en symmetrisk og sociomateriel arbejdsmiljøforståelse. Symmetriske og sociomaterielle analyser udvider det, som anses for at være medkonstituerende for arbejdsmiljøet, voldsomt. Der er tale om en bevægelse fra almene forhold som guldkorn, stress, krav og kontrol og manglende indflydelse til aktanter af enhver art. Det er vores pointe, at når aktanterne som medkonstituerer arbejdsmiljøet udvides, så udvides indsatsmulighederne tilsvarende. Vi har igennem artiklen givet en række eksempler på, at symmetriske og sociomaterielle analyser kan lede til identifikation af nye og overraskende problemstillinger og konflikter. Pointen er, at der derved åbnes op for en mere nuanceret og situationsspecifik forståelse af arbejdsmiljøet og altså langt bredere handlemuligheder. Der er imidlertid ikke tale om et køreklart koncept uden vanskeligheder. Forsimplede generiske modeller, som giver klare handleanvisninger, kan sommetider være hjælpsomme, ikke mindst i forhold til at mobilisere og skabe opbakning fra politikere, administratorer etc., mens komplekse akademiske analyser i værste fald kan opfattes som esoteriske og derved rummer fare for at mudre de politiske landvindinger, der allerede er opnået på området. Med andre ord rummer symmetriske analyser fare for

at fjerne opmærksomheden fra det hele drejer sig om, nemlig at skabe gode arbejdspladser og gode liv. Som vi har vist, tilbyder symmetriske analyser store muligheder for nye forståelser og indsatser og dermed for at styrke opmærksomheden og den politiske indflydelse på arbejdsmiljøområdet. Det kræver dog at sociomaterielle analyser afprøves, tilpasses og udvikles specifikt i forhold til arbejdsmiljøområdet. Latour argumenterer for, at psykosociale og teknologiske realiteter produceres i samme hug dvs. gennem de samme processer og dette, finder vi, er en interessant og højst værdifuld betragtning. Vi mener, at det er tilfældet, selvom vi gerne vil fastholde, at mennesker er komplekse. Mennesker tænker, har følelser, intentioner og skaber mening. Det gør non-humane ikke, selvom Latour (1992) via dørstopper, fartbump o.a. har argumenteret for, at non-humane besidder en slags intentionaltitet. I artiklen har vi på baggrund af udvalgte studier vist, at man inden for en sociomateriel forståelse kan begrebsliggøre identitetsproduktion og subjektivisering. Vores konklusion er, at ANT som grundlag for sociomaterielle arbejdsmiljøstudier rummer store potentialer, men at applikation af ANT på arbejdsmiljøforskning kræver en reorganisering af den generaliserede symmetridoktrin. Symmetridoktrinen må, som vi har drøftet i artiklen, rettes mod forhold som trivsel og mening. Disse forhold er ikke i sig selv inkompatible med ANT, men står ved siden af den sprælske, kritiske og intellektuelle tradition som ANT skriver sig ind i. I et ANT-perspektiv fremstår trivsel og mening simpelthen som effekter eller som inskriptioner medieret gennem diskurser, grafer, surveys og interviewrapporter.

Til sidst vil vi gerne fremhæve, at der opstår et interessant paradoks i og med at arbejdsmiljøforskning er et politisk reguleret og normativt forsknings- og indsatsområde, og ANT er en meget beskrivende

og åben metodologi. Vi mener på den baggrund, at forskeren/den arbejdsmiljøprofessionelle for at være nyttig må eksplicitere den normativitet, som knytter sig til det pågældende studie. Også dette rummer store potentialer, idet velkendte traditioner og normativiteter på området derved kan udfordres. Opsummerende er fordelene ved det symmetriske perspektiv, at blikket rettes mod de translationer og assemblager, gennem hvilke trivsel – eller mangel på trivsel – etablerer sig som mere eller mindre

entydige sandheder. Vi har igennem artiklen argumenteret for, at det er innovativt at få blik for de heterogene assemblager, som tilvejebringer disse lokale sandheder. Vi har også peget på den store arbejdsindsats og de finurlige forhandlinger, det kræver at forandre arbejdsmiljøet i dette perspektiv. Afslutningsvist opfordrer vi til mere forskning, der handler om subjektivering i en STS-sammenhæng. Dette forskningsområde har potentialet til at berige både arbejdsmiljøforskning, socialpsykologi og STS.

NOTER

- 1 Vi har valgt gennemgående i artiklen at anvende psykosocialt arbejdsmiljø som en samlet betegnelse for psykisk og psykosocialt arbejdsmiljø. Vi er klar over, at denne sammenstilling kan problematiseres, idet der er elementer som tilføjes med 'psykosocialt arbejdsmiljø', som ikke nødvendigvis er inkluderet i 'psykisk arbejdsmiljø'. Vores ærinde er ikke en udredning heraf, men snarere er det en udvidelse af arbejdsmiljøforståelsen i retning af det vi kalder det sociomaterielle arbejdsmiljø.
- 2 Vi benytter her begrebet 'sociomaterielt' inspireret af Orlikowski & Scott (2008), som vil "[...]theorize the fusion of technology and work in organizations". Dette betegner de 'sociomateriel' forskning.
- 3 For en gennemgang af STS-traditionen og ANT's placering i denne set i forhold til arbejdslivsstudier se Buch (2007).
- 4 VIPS projektet: Virksomheders indsats for et bedre psykisk arbejdsmiljø (Hasle m.fl., 2008; Sørensen, Mac, Limborg, & Pedersen, 2008)
- 5 PIOP projektet (Participatorisk intervention fra et organisatorisk perspektiv). Læs mere på <http://www.arbejdsmiljoforskning.dk/da/projekter/participatorisk-intervention-fra-et-organisatorisk-perspektiv---piop/baggrund>
- 6 Projektet "Arbejdsmiljø sundhedskrise i ældreplejen" (læs mere på www.arbejdsmiljoforskning.dk/AMSK)
- 7 Se Law (2004) for, blandt andet, en dybdegående udredning af denne type problemer ved socialvidenskabelig metodologi.

REFERENCER

- Agervold, M. (1998): *Det psykosociale arbejdsmiljø, fra videnskabelig arbejdsledelse til arbejdsmiljøpsykologi*, Århus, Aarhus Universitetsforlag.
- Akrich, M. (2000): The de-scription of technical objects, i W.E. Bijker & J. Law (red.): *Shaping Technology/Building society. Studies in sociotechnical change*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Antonovsky, A. (1987): *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*, The Jossey-Bass social and behavioral science series and the Jossey-Bass health series, San Francisco, CA, US: Jossey-Bass.

- Arbejdstilsynet (2003): *Håndbog om psykisk arbejdsmiljø* (2. udgave), København, Arbejdstilsynet.
- Bendixen, M. (2012): Innovativ rådgivning- Fra systemisk til performativ erhvervspsykologi, i M. Bendixen & N. C. Nickelsen (red.): *Innovations psykologi*, København, Dansk Psykologisk Forlag.
- Bertalanffy, L. von. (1975): *Perspectives on general system theory: scientific-philosophical studies*, G. Braziller.
- Bion, W. R. (1961): *Experiences in groups, and other papers*, Basic Books.
- Bloor, D. (1991): *Knowledge and Social Imagery*, University of Chicago Press.
- Bramming, P., B. Gorm Hansen & K. G. Olesen (2009): SnapLog – En performativ forskningsteknologi, eller hvad grævlingelorten fortæller om lærertrivsel, i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 11, 4, 24-37.
- Brown, S. & P. Stenner (2009): *Psychology without foundations, history, philosophy and psychosocial theory*, London, SAGE.
- Bruun Jensen, C. (2007): Sorting Attachments: Usefulness of STS in Healthcare Practice and Policy, i *Science as Culture*, 16, 3, 237-251.
- Buch, A. (2007): Hvad kan teknologistudier sige arbejdslivsstudier? i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 9, 3, 72-87.
- Callon, M. (1986): Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay, *Power, action and belief, a new sociology of knowledge?*, Sociological Review Monograph, 196-223, London, Routledge & Kegan Paul.
- Callon, M. (1991): Techno-economic networks and irreversibility, i J. Law (red.): *A sociology of monsters, essays on power, technology and domination*, London, Routledge, 132-165.
- Collins, H., & S. Yearly (1992): Epistemological chicken, i A. Pickering (red.): *Science as practice and culture*, London, University of Chicago Press.
- Czarniawska, B. (2001): Is it Possible to be a Constructionist Consultant? i *Management Learning*, 32, 2, 253-266.
- Daniels, K., L. de Chernatony & G. Johnson (1995): Validating A Method for Mapping Managers' Mental Models of Competitive Industry Structures, i *Human Relations*, 48, 9, 975-991.
- Dartington, T. (2010): *Managing Vulnerability: The Underlying Dynamics of Systems of Care*, Karnac Books.
- Davies, B., & R. Harré (1990): Positioning: The discursive production of selves, i *Journal for the theory of social behaviour*, 20, 1, 43-63.
- Deleuze, G. & F. Guattari (1988): *A thousand plateaus, capitalism and schizophrenia*, London, Athlone.
- Harris, C., K. Daniels & R. B. Briner (2002): Using cognitive mapping for psychosocial risk assessment, i *Risk Management*, 7-21.
- Hasle, P., m.fl. (2008): *Virksomheders indsats for et bedre psykisk arbejdsmiljø, rapport fra forskningsprojektet VIPS* (1. oplag), København, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø.
- Hernes, T. (2010): Actor-Network Theory, Callon's scallops, and Process-Based Organization Studies, i T. Hernes & S. Maitlis (red.): *Process, Sensemaking, and Organizing*, Oxford University Press, 161-181.
- Højgaard, L., & D. M. Søndergaard (2011): Theorizing the complexities of discursive and material subjectivity: Agential realism and poststructural analyses, i *Theory & Psychology*, 21, 3, 338-354.
- Iversen, L., m.fl. (2002): *Medicinsk sociologi: Samfund, sundhed og sygdom*, Munksgaard Danmark.
- Karasek, R. (1979): Job Demands, Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign, i *Administrative Science Quarterly*, 24, 2, 285-308.
- Karasek, R., & T. Theorell (1990): *Healthy work: stress, productivity, and the reconstruction of working life*, Basic Books.
- Katz, D. & R. L. Kahn (1978): *The social psychology of organizations*, Wiley.
- Kristensen, T. S. (2002): A new tool for assessing psychosocial factors at work: The Copenhagen Psychosocial Questionnaire, i *TUTB Newsletter*, 19, 20, 45-47.
- Latour, Bruno. (1986): The Powers of Association, i *Power, action and belief, a new sociology of knowledge?*, Sociological Review Mono-

- graph, London, Routledge & Kegan Paul, 264-280.
- Latour, B. (1993): *We Have Never Been Modern*, (C. Porter, Trans.), Harvard University Press.
- Latour, B. (1996): *Aramis, or, The love of technology*, Harvard University Press.
- Latour, B. (1998): How to be iconophilic in art, science and religion? i P. Galison & C. A. Jones (red.): *Picturing science, producing art*, New York/London, Routledge, 418-440.
- Latour, B. (2000): Where are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts, i W. E. Bijker & J. Law (red.): *Shaping technology/building society, studies in sociotechnical change*, Cambridge, MA, MIT Press, 225-258.
- Latour, Bruno. (2005): *Reassembling the social, an introduction to actor-network-theory*, Oxford, New York, Oxford University Press.
- Latour, B. & S. Woolgar (1986): *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, Princeton University.
- Law, J. (1986): On the Methods of Long Distance Control: Vessels, Navigation and the Portuguese Route to India, i *Power, action and belief, a new sociology of knowledge?*, Sociological Review Monograph, London, Routledge & Kegan Paul, 234-263.
- Law, J. (2002): *Aircraft stories, decentering the object in technoscience*, Durham, NC, Duke University Press.
- Law, J. (2004): *After method, mess in social science research*, London, Routledge.
- Law, J. & I. Moser (1999): Managing, subjectivities and desires, i *Concepts and Transformation*, 4, 3, 249-279.
- Law, J. & I. Moser (2003): "Making Voices": New Media Technologies, Disabilities and Articulation, i G. Liestøl, A. Morrison & T. Rasmussen (red.): *Digital Media Revisited: Theoretical And Conceptual Innovations In Digital Domains*, Cambridge, MA, and London, MIT Press, 491-520.
- Lazarus, R. S. & S. Folkman (1984): *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer Publishing Company.
- Maslow, A. H. (1966): *The psychology of science, a reconnaissance*, New York, Harper & Row.
- McDonald, S., K. Daniels & C. Harris (2004): Cognitive mapping in organizational research, i C. Cassell & G. Symon (red.): *Essential guide to qualitative methods in organizational research*, London, SAGE, 73-85.
- Miller, E. J. & A. K. Rice (1967): *Systems of Organization: The Control of Task and Sentient Boundaries*, Tavistock Pubs.
- Moser, I. & J. Law (1999): Good Passages, Bad Passages, i J. Law & J. Hassard (red.): *Actor network theory and after*, Oxford, Blackwell Publishers, 196-219.
- Nickelsen, N. C. (2009): Rethinking Interventionist Research: Navigating Oppositional Networks in a Danish Hospital, i *Journal of Research Practice*, 5, 2, Article-M4.
- Nielsen, K., m.fl. (2010): Conducting organizational-level occupational health interventions: What works? i *Work & Stress*, 24, 3, 234-259.
- Nielsen, Kaia, N. Møller & T. S. Kristensen (2008): *Metodeudvikling vedrørende behandling af psykisk arbejdsmiljø i APV arbejdet : Hovedrapport*, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø.
- Orlikowski, W. J. (2007): Sociomaterial Practices: Exploring Technology at Work, i *Organization Studies*, 28, 9, 1435-1448.
- Orlikowski, W. J. & S. V. Scott (2008): 10 Sociomateriality: Challenging the Separation of Technology, Work and Organization, i *The Academy of Management Annals*, 2, 1, 433-474.
- Pejtersen, J. H., m.fl. (2010): The second version of the Copenhagen Psychosocial Questionnaire, i *Scandinavian Journal of Public Health*, 38, 3 suppl, 8-24.
- Rice, A. K. (1958): *Productivity and social organization, the Ahmedabad experiment: technical innovation, work organization, and management*, Tavistock Publications.
- Selye, H. (1950): *The physiology and pathology of exposure to stress: a treatise based on the concepts of the general-adaptation-syndrome and the diseases of adaptation*, Acta.
- Semmer, N. K., m.fl. (2007): Occupational stress research: The "stress-as-offense-to-self" perspective, i *Occupational health psychology: European perspectives on research, education and practice*, 2, 43-60.

- Siegrist, J. (2002): Effort-reward imbalance at work and health, i *Research in Occupational Stress and Well-being*, 2, 261–291.
- Star, S. L. (1991): Power, technology and the phenomenology of conventions: on being allergic to onions, i J. Law (red.): *A sociology of monsters, essays on power, technology and domination*, London, Routledge, 26-56.
- Søndergaard, D. M. (2005): At forske i komplekse tilblivelser, i T. B. Jensen & G. Christensen (red.): *Psykologiske og pædagogiske metoder – kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*, Frederiksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Sørensen, O. H., m.fl. (2008): *Arbejdets kerne, om at arbejde med psykisk arbejdsmiljø i praksis*, København, Frydenlund.
- Traweek, S. (1992): *Beamtimes and Lifetimes: The World of High Energy Physicists*, Harvard University Press.
- Trist, E. L. & K. W. Bamforth (1951): *Some Social and Psychological Consequences of the Long-wall Method of Coal-getting: An Examination of the Psychological Situation and Defences of a Work Group in Relation to the Social Structure and Technological Content of the Work System*, Plenum Press.
- Van der Doef, M. & S. Maes (1999): The Job Demand-Control (-Support) Model and psychological well-being: A review of 20 years of empirical research, i *Work & Stress*, 13, 2, 87-114.
- Vikkelsø, S. (2003): *Electronic patient records and medical practice*, Frederiksberg, Samfundslitteratur.
- Vikkelsø, S. (2007): Description as Intervention: Engagement and Resistance in Actor-Network Analyses, i *Science as Culture*, 16, 3, 297-309.
- Warr, P. B. (1987): *Work, unemployment and mental health*, Oxford, Clarendon.
- Wegman, D. H. & C. Hogstedt (2007): Status report on Swedish work environment research – history, context and international evaluation, i *Scandinavian Journal of Work and Environment Health*, 33, 1–53.

Johan Simonsen Abildgaard, cand.psych. er ph.d.-studerende, Institut for Psykologi, Københavns Universitet
e-mail: Johan.Abildgaard@psy.ku.dk

Niels Christian Mossfeldt Nickelsen, cand.psych., ph.d. er lektor på Institut for uddannelse og pædagogik (IUP), Aarhus Universitet
e-mail: ncmn@dpu.dk

Mads Bendixen, cand.psych., ph.d. er konsulent i ALECTIA A/S
e-mail: mabe@alectia.com